

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ СПРЯМОВАНОГО РУХУ НА ГОРИЗОНТАЛЬНІЙ ПЛОЩИНІ

Віра Рикалюк-Прийдун

Львівський національний університет імені Івана Франка

(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)

У статті представлений аналіз семантичних особливостей дієслів спрямованого руху на горизонтальній площині та основні критерії їх класифікації. Виокремлено три типи дієслів відповідно до спрямованості руху. Критеріями класифікації є контактність/дистантність руху, точна/неточна локація, наявність вказівки на суб'єкт/об'єкт переміщення. Визначені основні інтегральні та диференційні семи дали змогу змоделювати ядро-периферійні структури, межі яких є розмитими.

Ключові слова: дієслова спрямованого руху, вектор руху, локативні аргументи, лексико-семантична група, ядро-периферійна структура.

Просторові відносини належать до фундаментальних відносин, що людина сприймає у оточуючому світі і виражає у мові. Простір виражає порядок розташування одночасно існуючих об'єктів у статиці і динаміці. Важливе місце у процесі сприйняття простору займають поняття вертикалі або горизонталі, серед яких природнішою для людини є горизонтальна площина. Причиною цього є фізіологічна будова людини, особливості будови фізичного простору, споконвічне сприйняття і зображення простору людством як «площини».

Одним із основних аспектів у вивченні простору, зокрема горизонтальності, є динамічний аспект, тобто рух або переміщення. Найпростіша ситуація руху зводиться до того, що її основний учасник (об'єкт або суб'єкт) впродовж певного відрізка часу змінює своє положення в просторі. Частини простору, які він займає у певний час, складають єдину протяжність,

що називається траєкторією руху. У мовознавстві, траєкторію поділяють на три частини: початкова точка руху (та, де об'єкт знаходиться у момент початку руху), кінцева точка руху (та, де об'єкт знаходиться у кінцевий момент руху) та маршрут (ті точки, де об'єкт знаходиться між початком і кінцем руху). [8, с. 205].

У мові динамічні просторові відносини найчастіше виражаються дієсловами руху, таким чином, маршрут, початкова і кінцева точки є локативними аргументами цих дієслів і заповнюють їх семантичні валентності. Звісно, не всі дієслова руху можуть виражати одразу всі 3 типи валентності, як це властиво дієслову *to move*:

Of course it grows colder as you move away from the equator. (BNC AMS 843) – рух від початкової точки;

At the same meeting Vial was asked to move into the house. (BNC B2W 479) - рух до кінцевої точки;

As Tallis began to move past her, Morthen caught her arm. (BNC HTM 22) – рух вздовж об'єкта, між початковою і кінцевою точками.

Деякі дієслова виражають лише окремі локативні аргументи. Так, дієслово *to enter* виражає рух направлений до кінцевої точки та вказує на початкову точку: *A dirt track entered the orchard from the village road (BNC A61 86)*, але не може вказувати на маршрут (*enter through**, *enter along**).

У лінгвістичних дослідженнях часто виокремлюють групу дієслів руху, які у своїй семантичній структурі уже містять локативний компонент, їх називають *дієсловами спрямованого руху*¹. У контексті вони можуть виражати значення направленості за наявності обставини місця чи напрямку: *Your travel case reminded me of it when we left the hotel. (BNC GOL 337)* *No one in Iceland ever wanted to cross the Circle he said, except for one man... (BNC A6T 139)* так і без неї: *I gave Tom and Clive my telephone number when we left... (BNC JOW 2153)*. *Do NOT cross until the traffic has stopped. (BNC HAX 97)*

¹ У західній лінгвістичній традиції вживаються терміни «verbs of inherently directed motion» (Talmy), «path verbs» (Levin), у російському мовознавстві - «глаголы определенно-направленного перемещения» (Жолобов С.И.), «глаголы имплицитующие путь движения» (Алтухова Е.Е.).

Дієслова спрямованого руху, здебільшого, розглядаються у загальній парадигмі дієслів руху [10; 11], а також для вираження просторових або часових відношень [1; 4]. Лише окремі праці присвячено суто проблемі спрямованого руху [3;5;6;8;9]. Традиційним у дослідженнях є поділ цих дієслів за площиною переміщення. Предметом нашого дослідження є дієслова спрямованого руху на горизонтальній площині, які, на відміну від дієслів спрямованого руху на вертикальній площині, досі не досліджувалися як окрема лексико-семантична група.

Основним семантичним критерієм для виділення їх в окрему групу є ідея просторового переміщення суб'єкта або об'єкта, тобто наявність категоріальної семи «переміщення в просторі», та вказівки на направленість руху по горизонталі. Показниками такої направленості є наявність у словникових дефініціях уточнюючих слів із значенням: *ahead, forward(s), onward, back, backwards, away, to and fro, backwards and forwards, across, cross, through, along, direction, course*. Під час першого етапу вибірки із словника синонімів Roget's Thesaurus of the English Words and Phrases було отримано 23 дієслова, які виражають узагальнене значення спрямованого горизонтального руху: *to advance, to progress, to proceed, to propel, to head, to approach, to reach, to arrive, to enter, to go in/into, to recede, to retreat, to regress, to retire, to reverse, to repulse, to return, to back, to withdraw, to depart, to leave, to go away, to escape, to exit*. Ці дієслова використано як семантичні оператори для другого етапу вибірки, за допомогою якого було отримано 365 дієслів та дієслівних словосполучень, які у своїх словникових дефініціях (за Collins English Dictionary) містять один із семантичних операторів спрямованого горизонтального руху.

На основі проведеного аналізу дієслів спрямованого горизонтального руху було встановлено декілька критеріїв класифікації. Це дозволило сформулювати їх у підгрупи і встановити між ними системні відношення.

Першим критерієм класифікації є спрямованість руху відносно *кінцевої або початкової точки*. Такі дієслова можна поділити на три типи, кожен з яких, у свою чергу, поділяється на окремі групи.

Перший тип становлять дієслова, що позначають рух спрямований до кінцевої точки. Такі дієслова, за аналогією із локативними відмінками, прийнято називати *аллативами* [2, с. 285]. Основними їх диференційними ознаками є контактність чи дистантність руху щодо кінцевої точки. Залежно від ступеня досягнення чи недосягнення кінцевої точки, можна виокремити 5 груп дієслів:

advance – рух вперед без вказівки на досягнення /недосягнення орієнтира;

head – рух у напрямку орієнтира без вказівки на наближення чи досягнення;

approach – рух у напрямку орієнтира, наближення до орієнтира;

reach – рух у напрямку орієнтира, досягнення орієнтира;

enter - рух у напрямку орієнтира, всередину орієнтира.

Кожна група таких дієслів характеризується наявністю ядерно-периферійних зон. Ядро формується навколо компонента-домінанти, яке найчіткіше передає основні семантичні ознаки групи і дає їй назву. До ядерної зони входять дієслова, семантична структура яких не ускладнена додатковими семами, а виражає лише спрямованість руху, так, у групі «**advance**» це: *to progress, to come along, to make one's way*. Периферійну зону складають дієслова, у семантичній структурі яких наявні диференційні семи способу, інтенсивності, манери, середовища руху, вказується об'єкт чи суб'єкт переміщення, тощо.

Варто зазначити, що серед дієслів, що входять до периферійної зони групи «**reach**», виокремлюються значення із семами руху по вертикальній поверхні (*to ground - to hit or reach the ground, to top - to reach or pass the top of*). Таким чином, це єдина група, у якій рух у напрямку до об'єкта розглядається не лише як горизонтальний, а й як вертикальний.

До *другого типу* належать дієслова у яких актуалізується початковий пункт руху. Як і в першому типі, з-поміж цих дієслів, які прийнято називати *аблативами* [2, с. 285], можна умовно виокремити семантичні групи:

back – рух у зворотному напрямку, назад;

leave – рух від об'єкта, у визначеному або невизначеному напрямку;

exit – рух у напрямку від об'єкта, з меж об'єкта;

return – повернення до попередньої або початкової точки.

Рух «назад» заслуговує додаткової уваги, адже він не є просто протилежним до руху «вперед», а має складніший смисл, оскільки, це рух по уже пройденому шляху, у зворотньому напрямку [8, с. 215]. На основі аналізу значень дієслів руху, що містять слова *back, backwards, away*, можемо стверджувати, що напрямок назад – це напрямок у будь-який бік протилежний від типового руху об'єкта, яким зазвичай, є той, куди звернений погляд мовця.

Зупинимося детальніше на особливостях дієслів групи «**leave**», яка є найчисленнішою. В її межах виділяємо підгрупи: «**depart**» – рух від орієнтира у визначеному напрямку, «**leave**» - рух від орієнтира у невизначеному напрямку, «**desert**» – рух від орієнтира маркований семою «назавжди». Кожна із підгруп має свої ядерні та периферійні зони, при чому більшість дієслів периферійної зони, мають стилістично забарвлене значення усного мовлення, наприклад, *to get lost (inf) – to go away and stay away; to skip (inf) - to leave (a place) in haste or secrecy*.

Характерною особливістю другого типу є поєднання простору і часу. Рухаючись назад, об'єкт може знову проходити по тій самій траєкторії, або направлятися у початкову точку. Таке значення найчіткіше імплікують дієслова групи «**return**» (*to backtrack - to return by the same route by which one has come; regress - to return or revert, as to a former place, condition, or mode of behavior*). Таким чином початкова і кінцева точка руху у таких дієсловах збігається. З точки зору граматики ця група є найбільш граматикалізованою. Здебільшого, рух до попередньої точки виражається додаванням афіксів *re-* (44%) та *back-* (16%): *replace, reload, backtrack, hark back*.

Третій тип дієслів спрямованого руху відображає тип локації, у якому зазначено рух від однієї точки до іншої, тобто вказується маршрут. Ці дієслова називають *транслативами* [2, с. 285], вони характеризуються значною різноманітністю смислів. В залежності від того чи дієслово містить вказівку на початковий і кінцевий пункт, чи вказується шлях або певний орієнтир, вздовж якого рухається об'єкт, можемо розділити дієслова на дві групи:

transfer – рух від одного орієнтира до іншого;

trace – рух вздовж орієнтира.

Окрему групу складають дієслова із змістовим компонентом **cross** або **pass**, які у своїй структурі містять також локативний компонент маршруту і відношення до орієнтира (*to pass by - to go or move past; to cross - to move or go through (something), traverse or intersect*).

До наступної групи відносимо 6 дієслів, які означають неперервний рух між початковою і кінцевою точками («**go to and fro**»). Такий рух виражає наявність операторів *to and fro, back and forth, backwards and forwards*. Наприклад: *to wave - to move or cause to move freely to and fro*.

Аналіз виділених груп дає підстави розрізняти різні способи вказівки на локацію: *точна або неточна*. Під неточною локацією розуміємо вказівку лише на напрям руху (*backward, forward*), в той час як точна локація передбачає вказівку на кінцевий або початковий пункт руху (*to/ from a place*) [8, с. 219]. Цей критерій є важливим для виділення груп «**back**» та «**depart**». Обидві групи означають рух у напрямку від об'єкта, але у групі «**depart**» наявне відношення до такого об'єкта (*to withdraw - to back out (of) or depart (from)*), а у групі «**back**» вказується лише напрямом (*to retrogress - to move backwards*).

Дієслова спрямованого горизонтального руху можна також аналізувати відносно суб'єкта чи об'єкта переміщення. За цим критерієм їх поділено на 3 групи: а) ті, що позначають переміщення тільки суб'єкта (незалежне переміщення), б) ті, що позначають одночасне переміщення і суб'єкта і об'єкта або лише об'єкта (залежне переміщення) в) ті, що можуть позначати як залежне, так і незалежне переміщення [5, с. 11-12; 7, с. 5].

Розглянемо для прикладу групу «**advance**». Для неї, як і для більшості лексико-семантичних груп, характерною є наявність трьох видів переміщення. 55% слів означають незалежне переміщення (*to proceed, to walk, to make one's way, to strike* (загалом 44)), 40% вказують на залежне переміщення (*to drive, to impel, to propel, to force, ect* (загалом 33 дієслова) та 5% вказують на можливість як залежного, так і незалежного переміщення (*to roll, to leapfrog* (загалом 4 дієслова)). Таке співвідношення є характерним для груп, що передають неточну локацію, тобто виражають лише напрямом переміщення. У лексико-

семантичних групах точної локації, які мають вказівку на початковий або/і кінцевий орієнтир, показники самостійного переміщення значно вищі (у групі «reach» - 83%, 24 слова; у групі «depart» – 91%, 81 слово).

Примітними є особливості суб'єктно-об'єктних відносин у групі «enter». Тут, у деяких дієслів, з'являється додаткова характеристика – спонукання до здійснення руху, наприклад, *to admit – to allow to enter*.

Для дієслів, що позначають залежне переміщення, типовим є наявність вказівки на об'єкт переміщення у семантичній структурі (*to row - to propel (a boat) by using oars, to home - (of birds and other animals) to return home accurately from a distance*). Комбінаторику таких дієслів обмежує наперед заданий об'єкт. Дані вибірки свідчать, що такими об'єктами можуть бути: транспортні засоби і їх частини: човен, велосипед, автомобіль, літальний апарат, педалі, весла; живі істоти: тварини, переважно кінь або собака; інші об'єкти: м'яч, шайба, стрічка, електричний струм, війська. Вживання частини дієслів є стилістично обмеженим, що зумовлено їх приналежністю до наукового або розмовного стилю.

Окрім цього, конкретизуватись може початкова або кінцева точка переміщення: будівля: станція, готель, ресторан, дім (*to host, to break into*); транспортний засіб: потяг, автомобіль, корабель (*to get in, to detrain*); територія: країна, місце роботи (*to invade, to emigrate*).

Смисловий об'єм дієслів спрямованого руху на горизонтальній осі достатньо широкий, тому, окрім основного значення руху і направленості, у семантичній структурі дієслів виділяємо інші смислові елементи. Проведений аналіз дозволив встановити основні інтегральні та диференційні семи:

- інтенсивність переміщення: поспішно, квапливо (*to motor, to career*), повільно, врівноважено (*to slide, to bowl*);
- характер переміщення: тяжко (*to tramp, to plod*), поступово (*to drain*);
- манера переміщення: стрибками (*to leapfrog, to bound*), ривками (*to flick, to bump*), біжучи (*to outrun*), хитаючись, спіткаючись (*to limp*);
- сфера переміщення: у воді (*to sail*), у повітрі (*to fly*);
- ітеративність траєкторії (*to ply, to commute, to swing*);

- нетиповість траєкторії (*to zigzag, to corkscrew*).

Таким чином, з врахуванням наявності різноманітних критеріїв, можемо виокремити дієслова спрямованого горизонтального руху як окрему лексико-семантичну групу, яка поєднує загальні ознаки дієслів руху (відношення між суб'єктом і об'єктом, спосіб, мета, середовище переміщення), ознаки дієслів направленої руху (точна/ неточна локація) із власними характеристиками руху (вперед/до об'єкта та назад/ від об'єкта). Така лексико-семантична група формує неструнку ієрархічну структуру ядро-периферійних зон, що пояснюється специфічними семами дієслів і багатоплановістю поняття руху на горизонтальній площині.

Список використаної літератури:

1. *Алтухова Е. Е.* Категория направленности в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. СПб.: РГБ, 2006.
2. *Апресян Ю. Д.* К построению языка для описания синтаксических свойств слова// Проблемы структурной лингвистики. Отв. ред. Шаумян С.К. М.: 1973.
3. *Жолобов С. И.* Семантика и функционирование английских глаголов, обозначающих определенно-направленное перемещение в пространстве. Автореф. дис.канд. филол. наук: 10.02.04. Калинин, 1984.
4. *Кибрик А. Е.* К типологии пространственных значений // Язык и человек. М.: МГУ, 1970, с.110-156.
5. *Ковтун Л.Н.* Лексико-семантическая группа глаголов перемещения по вертикали. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Л.: 1981.
6. *Кожмяка В. И.* Структурно-семантические особенности группы английских глаголов, обозначающих перемещение в вертикальной плоскости. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. М.: 1984.
7. *Орлова Т. М.* Семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху в сучасній українській мові. Автореф. дис....канд. филол. наук: 10.02.01 Запоріжжя, 1999.

8. *Плунгян В. А.* К типологии глагольной ориентации // Логический анализ языка: языки динамического мира. Дубна 1999, с. 205-223.
9. *Gutiérrez J. P. M.* Directed motion in english and Spanish // Estudios de Lingüística del Español N°11, 2001 .
10. *Levin B.* English Verb Classes and its Alternations. Chicago, 1993.
11. *Talmy L.* Lexicalization patterns: Semantic Structure in Lexical Forms// Shopen T. Language Typology and Syntax Description. Cambridge, 1985, 57-129.

CRITERIA OF CLASSIFICATION OF VERBS OF DIRECTED MOTION ON HORIZONTAL AXIS

Vira Rykalyuk-Pryydun

The Ivan Franko National University in L'viv

(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)

The article deals with the verbs of directed motion on horizontal axis and gives main criteria for their classification. The author outlines three types of verbs according to the direction of motion. Main classification criteria are terminal/distant motion, exact/inexact location, references to the subject/object of motion. The study displaces integral and differential semes, which help to model centro-peripheral structures, the borders of which are obscure.

Key words: verbs of directed motion, vector of motion, locative arguments, lexico-semantic group, centro-peripheral structure.

КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ ГЛАГОЛОВ НАПРАВЛЕННОГО ПЕРЕМЕЩЕНИЯ НА ГОРИЗОНТАЛЬНОЙ ПЛОСКОСТИ

Вера Рыкалюк-Прийдун

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

(ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000)

В статье представлен анализ семантических особенностей глаголов направленного перемещения на горизонтальной плоскости и основные критерии их классификации. В зависимости от направления вектора движения выделено три типа глаголов. Критериями классификации являются контактность/дистантность движения, точная/неточная локация, наличие указания на субъект/объект перемещения. Определены основные интегральные и дифференциальные семы, которые дали возможность смоделировать ядерно-периферийные структуры с размытыми границами.

Ключевые слова: глаголы направленного перемещения, вектор движения, локативные аргументы, лексико-семантическая группа, ядерно-периферийная структура.

Стаття надійшла до редколегії 11. 02. 2009

Прийнята до друку 09. 03. 2009